

भारतीय नागरी समाजाची सुशासनातील भूमिका

शिंदे प्रकाश ज्योतीराम

संशोधक विद्यार्थी

लोकप्रशासन विभाग,

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

गोष्टवारा: जागरूक नागरिक म्हणून, आपण नागरी समाजाच्या सहभागाशिवाय सुशासनाची आशा करू शकत नाहीत. चांगल्या प्रकारे कार्यरत लोकशाहीसाठी सर्वांचा सहभाग आणि गुंतवणूक आवश्यक आहे. आपल्या देशाला भेडसावणाऱ्या सामाजिक-आर्थिक समस्या प्रचंड आहेत आणि त्याकडे तातडीने लक्ष देण्याची गरज आहे. अनेक मानवी विकास निर्देशकांत भारत सूचीच्या तळाशी आहे. भारतात असंख्य स्वयंसेवी संस्था आहेत. भारतात ३१ लाख एनजीओ नोंदणीकृत आहेत, म्हणजेच देशातील प्रत्येक ४०० लोकांमागे एक एनजीओ नोंदणीकृत असल्याची नोंद आहे. देशातील शाळांच्या दुप्पट आणि सरकारी रुग्णालयांच्या २५० पट हे प्रमाण आहे. तथापि, भारतातील स्वयंसेवी संस्थांनी धोरणनिर्मिती आणि प्रशासनातील त्रुटींच्या मोठ्या मुद्द्याकडे फारसे लक्ष दिले नाही. आज आपण ज्या अनेक समस्यांना तोंड देत आहोत, ते प्रणालीगत समस्यांचे परिणाम आहेत आणि त्यांचे निराकरण करणे हे सर्वोच्च प्राधान्य असले पाहिजे. संशोधकाने या लेखात, भारतीय नागरी समाजाची सुशासनातील भूमिका यावर सखोल चर्चा केली आहे.

प्रस्तावना

'नागरी समाज' ही संज्ञा अनेक प्रकारच्या, भिन्न भिन्न अशा सामाजिक संस्था, आंदोलने, मंडळे यांच्या संदर्भात वापरली जाते. इतकेच नव्हे तर एकूणच कुटुंबांच्या खाजगी क्षेत्रापासून ते राज्यसंस्थेतील ज्या सामाजिक, राजकीय अवकाश संस्था, संघटना, मंडळे, क्लब, कामगार संघटना, मंच व्यापतात तो सर्व अवकाश व त्यातील घटकांना नागरी समाज म्हणतात. अनेक खाजगी आणि धर्मादाय संस्था विविध स्तरांवर यावर उपाय करण्यासाठी कार्यरत आहेत. घटते लिंग-गुणोत्तर, शिक्षणापर्यंत मर्यादित प्रवेश, उच्च माध्यमिक शाळांमधून गळती, लवकर विवाह, आरोग्य सेवेचा अभाव, इत्यादी समस्या हाताळल्या जात आहेत. CSR (कॉर्पोरेट सोशल रिस्पॉन्सिबिलिटी) निधी म्हणून कोट्यवधी रुपयांचा निधी वरील उपक्रमांना निधी देण्यासाठी वापरला जातो आणि हजारो स्वयंसेवक त्यासाठी लाखो तास वाहून घेत आहेत.

‘शासन’ आणि “सुशासन” या शब्दांचा वापर आज मोठ्या प्रमाणावर होत आहे. "शासन" ही संकल्पना नवीन नाही तर ती मानवी संस्कृती इतकीच जुनी आहे. सुशासनासाठी नागरी समाजाने बजावलेली खरी भूमिका १९९० च्या दशकाच्या उत्तरार्धात लोकांच्या चेतनेच्या उदयाने महत्त्वाची ठरली. लोक सुशासनाबद्दल अधिक जागरूक झाले आणि विविध स्वयंसेवी संस्थांनी सुशासनासाठी पुढाकार घेतला

नागरी समाज हा लोकशाहीकरण प्रक्रियेचा एक महत्त्वाचा पैलू आहे कारण तो नागरिक आणि राज्य यांच्यातील एक महत्त्वाचा दुवा प्रदान करतो. हे एक वातावरण देखील प्रदान करते ज्याचा उपयोग समुदाय एकता आणि निर्णयक्षमता वाढविण्यासाठी केला जाऊ शकतो. माहिती नागरी सहभागासाठी अत्यावश्यक आहे आणि तिच्या विकासास प्रोत्साहन देखील देते. जेव्हा लोकांना अधिक चांगल्या प्रकारे माहिती मिळते, तेव्हा ते बहुधा धोरणात्मक चर्चांमध्ये भाग घेतात आणि त्यांच्या कल्पना आणि चिंता मुक्तपणे संवाद साधतात. विकसित, राजकीयदृष्ट्या परिपक्व लोकशाहीमध्ये सार्वजनिक जीवनाच्या जवळजवळ सर्व पैलूंमध्ये नागरी समाजाची भूमिका महत्त्वाची असते. नागरी समाजाची कल्पना एक सामाजिक आणि सार्वजनिक जागा आणि क्षेत्र म्हणून केली जाऊ शकते जी कुटुंबाच्या वर आणि राज्याच्या खाली आहे. जवळपास सर्व खाजगी-मालकीची माध्यमे, सरकारबाह्य राजकीय पक्ष, लोकांच्या विविध ना-नफा सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक संघटना, संस्था आणि संघटना देशाचा नागरी समाज तयार करतात. शासनामध्ये नागरी समाजाच्या भूमिकेचा संबंध आहे तोपर्यंत हे विशेषतः सुशासनासाठी महत्त्वाचे आहे. सक्रिय नागरी समाजाशिवाय सुशासनाचा प्रसार आणि संस्थात्मकीकरण शक्य नाही. सुशासनामध्ये नागरी समाजाची भूमिका लोकांना त्यांच्या मूलभूत अधिकारांची आणि जबाबदाऱ्यांची माहिती देणे आहे. याव्यतिरिक्त, नागरी समाज हे लोकांना सरकार आणि राज्य संस्थांच्या भूमिकेबद्दल तसेच राज्य कार्यकर्त्यांच्या जबाबदाऱ्यांबद्दल जागरूक करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. त्या ज्ञानाशिवाय, बहुतेक लोकांना शासन, सार्वजनिक समस्या आणि प्रशासकीय संरचना आणि कार्ये याबद्दल माहिती नसते. शिवाय, नागरी समाज लोकांना त्यांच्या समस्यांवर चर्चा करण्यासाठी आणि राज्यकर्ते आणि प्रशासकांशी संवाद साधण्यासाठी मंच प्रदान करते. नागरी समाज लोकांना प्रशासनाच्या प्रक्रियेत जास्तीत जास्त सहभागी होण्यासाठी व्यासपीठ प्रदान करते. सार्वजनिक कामकाजात लोकांचा सहभाग हे सुशासनाचे प्रमुख वैशिष्ट्य आहे. सुशासनाचे

आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे पारदर्शकता. सक्रिय नागरी समाजामुळे लोकांना त्यांच्या हक्कांची जाणीव असल्यास, त्यांना प्रशासनाच्या प्रक्रियेत पारदर्शकतेची आवश्यकता असल्याची माहिती दिली जाईल. शिवाय, सुजाण नागरिक हे शासन प्रणाली आणि प्रशासनाच्या संरचनेत उत्तरदायित्वासाठी अत्यावश्यक आहे. कारण सुजाण नागरिकांशिवाय शासन यंत्रणेवर विशेषतः राज्य कार्यकर्त्यांवर आवश्यक सार्वजनिक दबाव आणला जाऊ शकत नाही जेणेकरून ते जनतेच्या नावाखाली जे काही करतात त्यास जबाबदार आणि उत्तरदायी असावे. लोकांना कायद्याच्या नियमाची गरज आणि मूल्य याची जाणीव करून देण्यासाठी, तसेच सरकारी संस्थांना आणि राज्याच्या कार्यकर्त्यांना कायद्याचे राज्य सुनिश्चित करण्यासाठी महत्त्व आणि त्यांच्या संबंधित भूमिकांबद्दल माहिती देण्यासाठी नागरी समाज देखील महत्त्वपूर्ण आहे.

संशोधन साहित्याचा आढावा

आंद्रे बेटीले (२००१) असे म्हटले आहे की विद्यापीठे, ग्रंथालये, प्रयोगशाळा आणि रुग्णालये यांसारख्या खुल्या आणि धर्मनिरपेक्ष मध्यस्थी संस्था अस्सल नागरी समाज आहेत. आधुनिक लोकशाही समाजात नागरिक आणि राज्य यांच्यात मध्यस्थी करणाऱ्या खुल्या आणि धर्मनिरपेक्ष संस्था म्हणून नागरी समाज संघटनांच्या व्याख्येवर आधारित निर्मूलन केले जाते. स्वयंसेवी संस्था अशा मूल्यांना प्रोत्साहन देतात आणि त्यांचे संगोपन करतात. **राजेश टंडन (२००२)** यांनी परस्परांशी संबंधित तीन संकल्पना परिभाषित केल्या आहेत: सहभाग, नागरी समाज आणि शासन. नागरी समाजाची व्याख्या अशी सामाजिक-राजकीय जागा म्हणून केली जाते जी राज्य आणि कुटुंब यांच्यामध्ये असते आणि सामान्य सार्वजनिक हितासाठी वैयक्तिक आणि सामूहिक पुढाकार करते. सामूहिक उपक्रम ग्रामीण संस्था, महिला गट, युवक गट आणि व्यावसायिक आणि मध्यस्थ विकास संस्थांच्या स्वरूपात व्यक्त केलेल्या नागरिकत्वाला प्रोत्साहन देतात. ते जनहिताची सेवा करतात. सार्वजनिक कल्याण हा सर्व जनतेचे काम आहे. लोकशाही शासन हा नागरी समाजाचा एक अजंडा आहे. तसेच टंडन यांच्या मते, नागरी समाजासमोर पारंपारिक, आधुनिक, विकासात्मक आणि वैधानिक स्थानिक संस्थांमधील संबंध निर्माण करणे हे आव्हान आहे. स्वयंसहाय्यता गट आणि महिला संघटनांसारख्या गरिबांच्या संस्था प्रभावी संवाद, एजंट, एजन्सी, प्रक्रिया आणि समाजातील प्रशासन संस्था यांच्याशी एक शक्तिशाली संलग्नता

ठेवण्यास सक्षम आहेत. तसेच हा संवाद स्थानिक ते आंतरराष्ट्रीय प्रशासन संस्थांपर्यंत सर्व स्तरांवर विस्तारित केले जाईल. *मायकेल जॉन्स्टन (२००५)* यांनी "सिव्हिल सोसायटी आणि करप्शन मोबिलायझिंग फॉर रिफॉर्म" या पुस्तकात असे नमूद केले आहे कि, बहुतेक समाजांमधील भ्रष्टाचार नियंत्रित करण्यात सशक्त नागरी संस्थांची मोठी भूमिका असते आणि सुधारक मान्य करतात की, वैयक्तिक आणि संघटित अशा दोन्ही नागरिकांनी सुधारणांमध्ये सहभाग घेतला पाहिजे. पण ते ध्येय पूर्ण करणे कठीण झाले आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. नागरी समाजाची सुशासनातील भूमिका जाणून घेणे.
२. नागरी समाज आणि सुशासन यांचा सहसंबंध जाणून घेणे.
३. भारतातील भ्रष्टाचार विरोधी चळवळींचा अभ्यास करणे.

संशोधन पध्दती

संशोधन म्हणजे ज्ञानाची पातळी वाढवण्यासाठी एखाद्या विषयाचा पद्धतशीरपणे केलेला अभ्यास होय. यामध्ये सत्याची तपासणी, आधी सापडलेल्या तत्त्वांची पुष्टी, नवीन विषयाचा अभ्यास आदी प्रकार असतात. प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा उपयोग करण्यात आला आहे. सध्याच्या अभ्यासासाठी वर्णनात्मक आणि शोधात्मक संशोधन पद्धती वापरल्या आहेत.

भारतातील नागरी समाजाची सुशासनातील भूमिका

नागरी समाज हे एक अत्यावश्यक 'तृतीय' क्षेत्र म्हणून व्यापकपणे ओळखले गेले आहे. त्याची ताकद राज्य आणि बाजारावर सकारात्मक प्रभाव टाकू शकते. त्यामुळे पारदर्शकता, परिणामकारकता, मोकळेपणा, उत्तरदायित्व आणि उत्तरदायित्व यासारख्या सुशासनाला चालना देण्यासाठी नागरी समाजाला एक महत्त्वाचा घटक म्हणून पाहिले जाते. सुशासन हे भ्रष्टाचारविरुद्धच्या लढाईशी घट्ट जोडलेले आहे. त्यानुसार, सुशासनाची काही मुख्य तत्त्वे ही भ्रष्टाचारविरोधी तत्त्वेही आहेत. साहित्य राजकीय व्यवस्थेसह सुशासन ओळखते:

१. सहभागी;
२. कायद्याच्या नियमाशी सुसंगत;

३. पारदर्शक
४. प्रतिसाद देणारा;
५. एकमत-देणारं;
६. न्याय्य आणि सर्वसमावेशक;
७. प्रभावी आणि कार्यक्षम; आणि
८. उत्तरदायी

जेव्हा राजकीय व्यवस्था या आठ तत्त्वांचे पालन करत नाहीत, तेव्हा त्यांच्या संस्था सार्वजनिक सेवा देण्यास आणि लोकांच्या गरजा पूर्ण करण्यास अक्षम असू शकतात. सहाव्या तत्त्वावर विशेष जोर देण्यासारखे आहे कारण ते सुनिश्चित करते की अल्पसंख्याकांची मते विचारात घेतली जातात आणि निर्णय घेताना समाजातील सर्वात असुरक्षित लोकांचा आवाज ऐकला जातो. सर्व आठ तत्त्वे पुढील परिच्छेदांमध्ये स्पष्ट केली आहेत. चांगल्या प्रशासनाच्या गरजेची हळूहळू जागतिक मान्यता १९९० च्या दशकापासूनच उदयास आली. सुशासनाचे वेगवेगळे अर्थ अस्तित्वात असले तरी, हा शब्द सामान्यतः राजकीय, आर्थिक आणि सामाजिक उद्दिष्टांशी संबंधित आहे जे विकास साध्य करण्यासाठी आवश्यक मानले जातात. म्हणूनच, सुशासन ही अशी प्रक्रिया आहे ज्याद्वारे सार्वजनिक संस्था सार्वजनिक व्यवहार चालवतात आणि सार्वजनिक संसाधने अशा प्रकारे व्यवस्थापित करतात ज्यामुळे कायद्याचे राज्य आणि मानवी हक्क (नागरी, राजकीय, आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक अधिकार) प्राप्त होण्यास प्रोत्साहन मिळते. १९९६ मध्ये, आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी (IMF) ने घोषित केले की "कायद्याचे राज्य सुनिश्चित करणे, सार्वजनिक क्षेत्राची कार्यक्षमता आणि जबाबदारी सुधारणे आणि भ्रष्टाचाराचा सामना करणे यासह सर्व पैलूंमध्ये सुशासनाला चालना देणे हे एका चौकटीचे आवश्यक घटक आहेत. ज्यामध्ये अर्थव्यवस्था समृद्ध होऊ शकते." आज गुड गव्हर्नन्स हा शब्द राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय विकास संस्थांद्वारे वापरला जातो. तथापि, त्याचा अर्थ आणि व्याप्ती नेहमीच स्पष्ट नसते.

जेव्हा भारत स्वतंत्र झाला तेव्हा स्वयंसेवी संस्थांनी खेळलेली सुरुवातीची भूमिका ही विकास प्रक्रियेत सरकारने सोडलेली पोकळी भरून काढण्याची होती. त्यांनी गावात हातमाग विणकरांना संघटित करून सहकारी संस्था स्थापन केल्या ज्याद्वारे ते त्यांच्या उत्पादनांची थेट शहरांमध्ये विक्री करू शकतील. स्वयंसेवकांनी विकासाच्या इतर क्षेत्रातही मदत केली जसे की शिक्षण, रात्री प्रौढांसाठी

साक्षरता वर्ग चालवणे. तथापि, १९८० च्या दशकात हे स्वयंसेवक जे गैर-सरकारी संस्था (एनजीओ) म्हणून ओळखले जात होते ते अधिक विशिष्ट बनले आणि त्यांचे कार्य तीन प्रमुख गटांमध्ये विभागले गेले. स्वयंसेवी संस्थांच्या पारंपारिक घडामोडींवर लक्ष केंद्रित करणारे, खेड्यापाड्यात जाऊन साहित्यिक कार्यक्रम राबवणारे काहीजण होते. मग असे लोक होते ज्यांनी एखाद्या विशिष्ट विषयावर सखोल संशोधन केले आणि नंतर उद्योगांसह सरकारकडे लॉबिंग केले किंवा नागरिकांच्या जीवनात सुधारणा करण्यासाठी न्यायालयात याचिका केल्या. तिसरे, असे स्वयंसेवक होते ज्यांनी स्वतःला एक कार्यकर्ता म्हणून अधिक पाहिले आणि सक्रियता हे त्यांचे ध्येय गाठण्याचे त्यांचे प्राथमिक माध्यम म्हणून पाहिले, कारण त्यांचा विश्वास आहे की ते अधिकार्यांना इतर कोणत्याही मार्गाने हलवू शकतात. भारत ही प्रातिनिधिक लोकशाही आहे. निवडणुका संपल्या की, राजकारणी प्रत्येक महत्त्वाच्या निर्णयासाठी मतदारांकडे परत जात नाहीत. परिणामी, सरकारने घेतलेल्या कोणत्याही निर्णयावर नागरिकांसाठी त्यांचे मत मांडण्यासाठी स्वयंसेवी संस्था आणि माध्यमांचे भाग हेच एकमेव माध्यम उपलब्ध असते. भारतात, विकास प्रक्रियेत सरकारच्या अनेक उणिवा उरल्या आहेत - कधी हेतूने, कधी निधीच्या कमतरतेमुळे, कधी जागरूकतेच्या अभावामुळे. ही पोकळी एनजीओ भरून काढण्याचा प्रयत्न करतात. ज्या भागात सरकार प्रवेश करू इच्छित आहे तेथे काही काम करतात. अनेक राजकारणी त्यांच्या मतांसाठी त्यांच्यावर अवलंबून असल्याने त्यांच्या मतदारसंघातील विद्यमान जातीय उतरंड अस्वस्थ करू इच्छित नाहीत. मग ज्या क्षेत्रात सरकारी प्रयत्न अपुरे पडतात त्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या स्वयंसेवी संस्था आहेत. शिक्षण आणि आरोग्य सेवा ही दोन सुप्रसिद्ध उदाहरणे आहेत. गेल्या दोन दशकांमध्ये भारतात मोठ्या संख्येने स्वयंसेवी संस्था पर्यावरण रक्षणाच्या क्षेत्रात कार्यरत आहेत. जंगलतोड, कीटकनाशकांचा अतिवापर आणि उद्योगांमुळे होणाऱ्या प्रदूषणाविरुद्ध त्यांनी लॉबिंग केलेल्या पुनर्वनीकरण मोहिमांमध्ये ते आघाडीवर आहेत. या सातत्यपूर्ण मोहिमेत, या स्वयंसेवी संस्थांना अनेकदा न्यायपालिकेने मदत केली आहे, जेव्हा सरकार प्रतिसाद देत नाही. भारताने पब्लिक इंटरेस्ट लिटिगेशन नावाचे एक साधन विकसित केले आहे, ज्याद्वारे कोणताही नागरिक न्यायालयात हस्तक्षेप करण्यासाठी सार्वजनिक हिताचे आहे असे वाटेल तेथे हस्तक्षेप करू शकतो.

भारतातील भ्रष्टाचार विरोधी चळवळ आणि नागरी समाज

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील भ्रष्टाचाराची मुळे त्याच्या आर्थिक धोरणांमध्ये होती जी 1980 च्या दशकाच्या उत्तरार्धापर्यंत कार्यरत राहिली. नियमन, संरक्षणवाद आणि उद्योगांवर सरकारी मालकी यामुळे मंद आर्थिक वाढ, उच्च बेरोजगारी आणि व्यापक दारिद्र्य निर्माण झाले. सरकारच्या नोकरशाही नियंत्रणाच्या या प्रणालीमुळे कालांतराने देशात स्थानिक भ्रष्टाचार निर्माण झाला आहे. राजकीय इच्छाशक्ती आणि प्रामाणिकपणाचा अभाव देखील भारतातील भ्रष्टाचाराच्या भरभराटीस कारणीभूत ठरला आहे. भ्रष्टाचाराने सामाजिक जडणघडणीवर तसेच भारतीय समाजाच्या राजकीय चौकटीवर परिणाम करणाऱ्या मूलभूत समस्येचे रूप धारण केले आहे. त्यामुळे, हे मोठ्या प्रमाणावर प्रशासनातील निष्पक्षतेला कमी करणारे आणि सूक्ष्म पातळीवर प्रत्येक सामान्य नागरिकाच्या दैनंदिन जीवनावर परिणाम करणारे दोन्ही आढळू शकते. हे सर्वज्ञात सत्य आहे की लाच दिल्याशिवाय कोणत्याही कार्यालयात किंवा संस्थेत काहीही करणे अवघड आहे.

भ्रष्टाचाराच्या अभ्यासात, जगातील तीस सर्वात भ्रष्ट राष्ट्रांमध्ये भारताचा ठळकपणे समावेश होतो. एक प्रकारे, भारतातील भ्रष्टाचारामुळे सार्वजनिक संस्थांचा विचार केला जातो तेव्हा पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्वाचा अभाव निर्माण झाला आहे, ज्यामुळे एक सशक्त नोकरशाही आणि सत्तेचा खोलवर दुरुपयोग होतो. म्हणूनच, भारतातील 2G स्पेक्ट्रम वाटप किंवा कॉमनवेलथ गेम्स संबंधित विवाद ऐकून आश्चर्य वाटण्यासारखे नाही. अशा पार्श्वभूमीवर, 2011 मधील भ्रष्टाचारविरोधी चळवळीचा उद्रेक अत्यंत समर्पक होता आणि काही वेळातच तो जनसामान्यांच्या कल्पनेला भुरळ घातला आणि वणव्यासारखा पसरला.

भारतातील सर्वात अलीकडील सामाजिक चळवळींपैकी एक म्हणजे "भ्रष्टाचारा विरुद्ध भारत" ही मोहीम होती, ज्याचे नेतृत्व एक अष्टपैलू गांधीवादी - अण्णा हजारे यांच्या नेतृत्वाखालील सामाजिक कार्यकर्त्यांच्या गटाने केले होते. गांधीवादी तत्त्वांचे अनुयायी अण्णा हजारे यांनी आमरण उपोषण करण्याचा निर्णय घेतला आणि प्रदीर्घ प्रलंबित जनलोकपाल विधेयक (भ्रष्टाचारविरोधी कायदा) लागू करण्याची मागणी केली.

माहितीचा अधिकार आणि नागरी समाजाची

इ. स १९९७ ते २००३ या काळात महाराष्ट्रात माहितीचा अधिकार (आरटीआय) कायदा लागू करण्यात आला. त्यांनी २००३ मध्ये आझाद मैदानावर उपोषण केले, ज्याचा पराकाष्ठा राज्य आरटीआय कायद्याच्या अंमलबजावणीत झाला. मात्र, सुरुवातीचा कायदा कुचकामी ठरल्याने त्यांनी आपली मोहीम सुरूच ठेवली आणि कायदा मजबूत करण्यासाठी तज्ज्ञ नागरिकांची समिती स्थापन करण्यात यश मिळविले. त्यानंतर, यातील बराचसा भाग राष्ट्रीय आरटीआय कायदा, २००५ चा भाग बनला. याशिवाय, लाल फीतावादाच्या विरोधात अधिकृत कर्तव्ये पार पाडण्यात विलंब प्रतिबंधक कायदा (२००६ मध्ये लागू) करण्यातही त्यांनी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली.

निष्कर्ष

नागरी समाज आणि नागरी समाज संस्थांवरिल साहित्य राज्य आणि नागरी समाज यांच्यातील संबंधांवर लक्ष केंद्रित करते. आधुनिक सामाजिक-राजकीय संदर्भात राज्य आणि नागरी समाज हे वेगवेगळे घटक नसून परस्परावलंबी शक्ती आहेत. लोकशाही शासनाची वैशिष्ट्ये आणि लोकशाही बळकट करण्यासाठी विविध जनआंदोलनांचे आणि चळवळींचे योगदान याविषयावर असलेल्या संशोधन साहित्याचा आढावा घेतला असतात. सुशासन हे सदृढ विकास आणि समृद्धीमागील मुख्य प्रेरक शक्ती मानले जाते, प्रशासन प्रभावी आणि मजबूत होण्यासाठी सुशासनाची आवश्यकता असते, जे सार्वजनिक क्षेत्रातील कामगिरी सुधारण्यासाठी आणि भ्रष्टाचाराचा सामना करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण दबाव प्रदान करते.

सार्वजनिक कामकाजात लोकांचा सहभाग हे सुशासनाचे प्रमुख वैशिष्ट्य आहे. नागरी समाज हे लोकांना सरकार आणि राज्य संस्थांच्या भूमिकेबद्दल तसेच राज्य कार्यकर्त्यांच्या जबाबदाऱ्यांबद्दल जागरूक करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. त्या ज्ञानाशिवाय, बहुतेक लोकांना शासन, सार्वजनिक समस्या आणि प्रशासकीय संरचना आणि कार्ये याबद्दल माहिती नसते. शिवाय, नागरी समाज लोकांना त्यांच्या समस्यांवर चर्चा करण्यासाठी, राज्यकर्ते आणि प्रशासकांशी संवाद साधण्यासाठी मंच प्रदान करते. नागरी समाज लोकांना प्रशासनाच्या प्रक्रियेत जास्तीत जास्त सहभागी होण्यासाठी व्यासपीठ प्रदान करते.

संदर्भ

१. द. ना. धनागरे (२००५) नागरी समाज, राज्यसंस्था आणि लोकतंत्र : भारतीय संदर्भात विवेचन, प्रजापाठशाळा मंडळ पृ ५४
२. संगमेश्वर निला,(२०१६). नागरी समाज आणि भारतीय लोकशाही. Indian Streams Research Journal, Vol. VI, Issue. II,
३. तांबे श्रुती(२०११) 'नागरी समाजाच्या पुनर्व्याख्येची गरज' परिवर्तचा वाटसरू.पृ.१३
४. Meraj, Qazi. (2020). Role of Civil Society in Promoting Good Governance and Challenges Faced By Civil Society in India. 40. Pp 3169-3177.
५. Dr Raza Khan (2018) Civil Society and Good Governance Published in The Express Tribune, February 18th, 2018.
६. Jayaram, N. (2005). On Civil Society, Issues and Perspectives, New Delhi, Sage Publications
७. Rao, N. Bhaskara, (2013).Good Governance: Delivering Corruption- free Public Services, New Delhi, Sage Publications.